

УДК 342.92

DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.4.9>**В. С. Крінціленко**

аспірант

Запорізького національного університету

ІСТОРИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СТАНОВЛЕННЯ ПРИНЦИПУ РОЗУМНОСТІ В АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

Визначено, що здійснений історико-правовий екскурс до часів античності та Давнього Риму свідчить про формування тоді такої сутності принципу розумності як принципу суспільних відносин, що визначається через вимоги: раціональності норми; обґрунтованості норми; справедливості норми. Акцентовано, що поширення ідей християнської церкви, що було притаманно побудові системам права країн Європи, відобразилось на розвитку ідей про встановлення сутності принципу розумності як регулятор суспільних правовідносин. Підкреслено, що за часів існування церковної держави, що є характерним для часів Середньовіччя, визначалось, що закон походить від волі Бога, а отже, вимагає лише його схвалення, і не допускає його тлумачення самостійно. Зроблено висновок, що людина за часів Середньовіччя не могла думати розумно, а мала підкорюватися виключно волі Бога. Акцентовано, що реалізація принципу розуміння залежить від впровадження об'єктивних та суб'єктивних характеристик, і залежить від того яким обсягом дієздатності особа володіє. Визначено, що у суб'єктивному змісту принцип розумності відображається як критерій оцінки здатності особи усвідомити наявну суспільну цінність відносин, умови їх реалізації. З'ясовано, що об'єктивізація принципу розумності відбувається через його здатність охарактеризувати те чи інше суспільне явище, що є певним критерієм доцільності вжиття тих чи інших заходів впливу та взаємодії. Реалізація принципу розумності відтак обмежується принципом недопустимості зловживання правами. Акцентовано, що принцип розумності реалізується на кожній стадії правовідносин в цілому, і зокрема – адміністративно-процесуальних відносин.

Ключові слова: історико-правова характеристика, нормативно-правове регулювання, принцип, розумність, адміністративно-процесуальні відносини, публічне адміністрування.

Постановка проблеми. Принцип розумності на законодавчому рівні був закріплений в правових системах вже сучасних держав, та запроваджено до практики правозастосування. Однак при цьому його сучасний зміст формувався впродовж тривалих процесів розвитку юридичної науки, і тому вимагає звернення до історії його становлення та обґрунтування доцільності його виокремлення.

Пошук засобів, що дозволили б якнайбільш ефективно врегулювати суспільні відносини, який власне і є базисом для визначення сутності принципу розумності,

є притаманним вже праву країн Античності.

Вже тоді античні філософи намагались крізь призму раціонального розуміння регулювання того чи іншого виду суспільних відносин встановити їх функціональне призначення.

Навіть згадки про богів Античності, зокрема, про богиню Феміду, є доказом того, що ціллю правового регулювання суспільних відносин є розумне та справедливе їх упорядкування, що виявляється у пошуку відповідей на питання ефективності правореалізації, правозастосування та правотлумачення.

Попри символізм таких текстів необхідно говорити, що ідея раціональності норми права вимагає відходу від емоційного сприйняття суспільних відносин, і запровадження «розумного» їх врегулювання [1].

Стан наукової розробки проблеми.

Науково-теоретичну основу дослідження визначення принципу розумності як принципу адміністративно-процесуальних правовідносин сформовано на підставі використання наукових розробок таких учених, як: М.А. Бояринцева, М.Ю. Віхляєв, Ю.А. Волкова, Р.А. Калюжний, О.В. Капліна, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, Є.В. Курінний, Ю.О. Легеза, Р.В. Миронюк, Т.Т. Полянський, С. В. Прилуцький, В.В. Тильчик, О.С. Фонова, О.Ю. Хабло, А.А. Шарая, А.С. Штефан, Т.С. Яценко та ін.

Метою статті є здійснення історико-правової характеристики становлення принципу розумності в адміністративно-процесуальних правовідносинах.

Виклад основного матеріалу. За логікою застосування історико-правового методу наукового пізнання важливим є акцентуація уваги на філософських працях Платона, яким підтримано ідею мудрого сприйняття дійсності та запроваджено безумовне значення інтелектуальної діяльності для забезпечення ефективного нормативно-правового регулювання [2, с. 63].

Варто відзначити, що за часів античності відбувалось ототожнення сприйняття права та закону, відтак у поглядах Платона визначалось, що норма закону є розумною, та здатною сформулювати найбільш сприятливе в конкретних історичних умовах врегулювання суспільних правовідносин [3, с. 162].

Юристи Стародавнього Риму, що слідували більшості ідей Сократа та Платона, обґрунтували ряд суттєвих та прогресивних висновків, що є важливими навіть для сучасного цифрового суспільства.

Давньоримські юристи визначали, що право формується в умовах розумової діяльності людини. Такими правотворцями на думки стародавніх юристів є передусім судді, префекти [4, с. 35–36].

Розум є важливим для пізнання законів природи та законів суспільства, як вважали давньоримські юристи.

В трактатах давньоримських юристів також підтримана ідея розумності законів [4, с. 57–58].

Таким чином, принцип розумності покладено в основу не лише правозастосування та правореалізації, але і в основу правотворення. Саме розумове сприйняття норми права дозволяє її охарактеризувати як справедливу чи несправедливу [5, с. 14].

Ідея розумного закону за давньоримських часів таким чином стала відображенням його досконалості та справедливості [4, с. 48–49; 6].

Отже, здійснений історико-правовий екскурс до часів античності та Давнього Риму свідчить про формування тоді такої сутності принципу розумності як принципу суспільних відносин, що визначається через вимоги: раціональності норми; обґрунтованості норми; справедливості норми.

Поширення ідей християнської церкви, що було притаманно побудові системам права країн Європи, відобразилось на розвитку ідей про встановлення сутності принципу розумності як регулятор суспільних правовідносин.

За часів існування церковної держави, що є характерним для часів Середньовіччя, визначалось, що закон походить від волі Бога, а отже, вимагає лише його схвалення, і не допускає його тлумачення самостійно. Таким чином, людина за часів Середньовіччя не могла думати розумно, а мала підкорюватися виключно волі Бога [7, с. 233–234].

Однак ідея розумності закону не втратила своєї актуальності за часів Середньовіччя, певною мірою трансформуючись її сприйняття крізь призму «божественного» втручання до суспільних правовідносин.

Часи Середньовіччя є важливими також через врахування здобутків практики правозастосування. Юристи романо-германської правової системи часів Середньовіччя визначили формулу розуміння принципів права, що відображало як цінності тогочасного суспільства, так і втілювали постулати сучасного світу, що полягає в необхідності дотримання принципів сталості регулювання суспільних відносин.

Наступним етапом розвитку уявлень про принцип розумності права є період Нового часу, тобто період Відродження та Просвітництва (XVII –XVIII ст.ст.).

В ці часи відображуються у прагненні при визначенні системи принципів права відобразити не лише нормативну волю, але політичну волю суспільства, тобто закладаються основи проявів безпосередніх форм демократії та здійснення правотворення [8, с. 112–113].

Варто звернути увагу на публікації такого юриста, як Ю. Ліпсій, який започаткував концепцію природного права та гуманізму. Ю. Ліпсій зазначав, що «серцевиною» природного права є розум людини об'єктивно його сприйняти та застосувати [9].

Важливим у визначенні змісту принципу розумності як принципу адміністративно-процесуальних правовідносин є вчення Б. Спінози, де розумність закону визначається як його безумовна характеристика [10, с. 196–197]. Погляди Б. Спінози стали одними із основоположних у формуванні гуманістичної ідеї праворозуміння [11, с. 19].

Томас Гоббс обґрунтовуючи ідею «війни всіх проти всіх» визначає, що саме право є тим регулятором суспільних відносин, що здатно мінімізувати шкідливі прояви такого суспільного розвитку. Філософом обстоюється ідея «розумового закону» відтак, що розуміється як здатність ухвалення пропорційного та справедливого рішення у справі [11, с. 384–386].

Таким чином, уникнення суспільного конфлікту за вченням Томаса Гоббса є можливим через розумове сприйняття суспільної дійсності.

Джон Локк говорив про принципи «доброї волі», що відображають зміст людського розуму, і є запорукою благополуччя суспільства [12, с. 21].

В межах даного дослідження є важливим звернення уваги на теорію суспільного договору, що означає, що норми права є результатом людської домовленості [13, с. 367–368].

Іммануїл Кант вбачав розумність права та його норм через їх відповідність моральним засадам розвитку суспільства [14, с. 87]. Правоутворення за І. Кантом має перебувати на противагах до проявів

людського свавілля. Крім того І. Кант говорив про імператив розуму, в аспекті необхідності дотримання необхідних обмежень у суспільних правовідносин [14, с. 87].

Часи Просвітництва безперечно ще не запровадили сучасного розуміння принципу розумності у системі принципів права, однак надбання суспільної думки цього періоду є цінним із точки зору започаткування розуміння безпосередніх та опосередкованих форм демократії, ідеї моральності закону, ідей суспільного договору, що у сукупності є свідчення антропологічного змісту правотворення, правотлумачення, правореалізації та правозастосування.

За Новітніх часів суспільного цивілізаційного розвитку відбулось формування суспільної думки, що позначилось із розуміння права як самостійного феномену суспільної дійсності.

Право набуває самостійності у змісті його співвідношення із іншими соціальними регуляторами [16, с. 49].

І при цьому ефективність права тлумачиться через розумність людини як суб'єкта його застосування [2, с. 204]. В межах позитивістської теорії праворозуміння розумність закону тлумачиться як його об'єктивна характеристика [10, с. 220].

Право визначається як результат інтелектуальної діяльності людини. І відтак законодавчі акти є результатом розумової діяльності людини, відображують рух її думок [2, с. 302].

Соціологічне розуміння сутності права вплинуло на встановлення ідеї розумності правозастосування, що визначилось доцільність врегулювання емоційного сприйняття суспільної дійсності. Так, Макс Вебер визначає право та правова норма мають пройти етап її соціалізації, тобто відображення у свідомості людини [17, с. 378–380].

Важливими є погляди представників американського правового реалізму, що тлумачили правозастосування через розумову діяльність судді, що є гарантією ефективності реалізації закону [18, с. 410].

Відтак за Новітнього періоду розвитку цивілізації визначився взаємозв'язок між рухом розумового сприйняття норми

права та її застосуванням, що вимагає не лише її вивчення, але і усвідомлення.

Сучасні дослідження питання встановлення сутності принципу розуміння визначаються через їх розгляд як складової системи права в цілому, і зокрема через розгляд питання встановлення безпосередньо сутності принципу розумності як принципу адміністративно-процесуальних правовідносин.

В цьому сенсі варто акцентувати увагу на цивільно-правових дослідженнях, що актуалізувались у зв'язку із законодавчим закріпленням у 2003 році у ст. 3 Цивільного кодексу України принципу справедливості, добросовісності і розумності. Такий законодавчий підхід засвідчив тріаду таких принципів, та нерозривність їх існування саме у такому розумінні [19].

Однак такий підхід законодавця не було абсолютно підтримано науковою спільнотою. В цьому сенсі варто зазначити, що у наукових працях С.О. Погрібного, с. М. Бервена, Т.В. Дерюгіної визначається самостійність принципу розумності, та обґрунтовується доцільність його відокремленого тлумачення та застосування [20, с. 12–14; 21, с. 111–115].

Висновок. Реалізація принципу розуміння залежить від впровадження об'єктивних та суб'єктивних характеристик, і залежить від того яким обсягом дієздатності особа володіє.

У суб'єктивному змісті принцип розумності відображається як критерій оцінки здатності особи усвідомити наявну суспільну цінність відносин, умови їх реалізації. Цікавим є підхід, що пов'язує визначення принципу розуміння через його взаємозв'язок із обсягом дієздатності особи. Відтак дотримання вимог розумності перебуває у безпосередньому зв'язку із рівнем інтелектуального розвитку фізичної особи, що цивільним законодавством України ставить у залежність як від фізичного віку особи, так і від стану її психічного здоров'я [22, с. 40–42].

Розумність ототожнюється із розсудливістю, тобто здатністю відобразити суб'єкта відобразити відповідну норму у власній свідомості, з'ясувати для себе її зміст і потім належним чином, найбільш

ефективно, але при цьому правомірно її застосувати [23, с. 129].

Об'єктивізація принципу розумності відбувається через його здатність охарактеризувати те чи інше суспільне явище, що є певним критерієм доцільності вжиття тих чи інших заходів впливу та взаємодії. Реалізація принципу розумності відтак обмежується принципом недопустимості зловживання правами.

Принцип розумності реалізується на кожній стадії правовідносин в цілому, і зокрема – адміністративно-процесуальних відносин. Таке твердження означає, що принцип розумності повинен бути притаманний як етапам правореалізації та правозастосування, так і етапу правотворення.

Список використаної літератури:

1. Карпен У. Процес виконання закону. Нариси з нормотворення (міжнародний досвід) : у 2-х кн. Київ : Укр. шк. навчання нормопроектувальників. Кн. 2. Укр.-канад. програма з нормотворення. 2000. 236 с.
2. Кормич А.І. Історія вчень про державу і право: Навчальний посібник. Київ : Правова єдність, 2009. 312 с.
3. Платон. Діалоги / Пер. з давньогр. Київ : Основи, 1999. 395 с.
4. Калюжний Р.А., Вовк В.М. Римське приватне право : Підручник для вищих навчальних закладів. Київ : «МП Леся», 2014. 240 с.
5. Дідич Т.О. Правоутворення в Україні: теоретико-правові і практичні аспекти : Монографія. Київ : Видавництво Ліра-К, 2017. 492 с.
6. Золотухіна Л.О., Легеза Ю.О. Право на захист публічного інтересу як об'єкт правовідносин. *Юридичний бюлетень*. 2020. Випуск 13. С. 17–24.
7. Аквінський Ф. Про правління государів. *Політичні структури епохи феодалізму в Західній Європі VI-XVII ст.* Львів : Наука, 1990. С. 220–248.
8. Страшинський Б.Р. Зародження уявлень про принцип розумності в праві у правових вченнях Античності. *Доктринальна основа формування професійного правника*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. Присвяч. 180 річчю кафедри теорії та історії права та держави Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м.Київ, 22 квітня 2021р.). Київ : КНУТШ, 2021. С. 112–116.

9. Justus Lipsius: On Constancy: De Constantia Translated by Sir John Stradling. Liverpool : Published by Liverpool University Press, United Kingdom, 2006. 342 p.
10. Демиденко Г.Г. Історія вчень про право і державу : Навчальний посібник. Харків : Консум, 2004. 432 с.
11. Дідич Т.О. Правоутворення в Україні: теоретико-правові і практичні аспекти : Монографія. Київ : Видавництво Ліра-К, 2017. 492 с.
12. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / пер. з англ. Р. Димерець та ін.; наук. ред. Т.Польська. Київ : Дух і Літера, 2000. 600 с.
13. Локк Дж. Розвідка про людське розуміння : у 4 кн.; пер. з англ. Н.Бордукової. Харків : Акта, 2002. Кн. 1. 152 с.
14. Дідро Дені. Жак-Фаталіст / Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України / В. Підмогильний (пер.). Харків : Фоліо, 2007. 447 с.
15. Кант І. Естетика. Переклад з німецької Богдана Гавришківа. Львів : Аверс, 2007. 360 с.
16. Історія політичної думки: підручник: у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна, І. Ю. Вільчинська та ін.; 2-е вид., перероб. і доп. Львів : «Новий Світ-2000», 2017. Т.1. : Від зародження до початку ХХ ст. 404 с.
17. Вебер М. Господарство і суспільство / Пер. з нім. М. Кушнір. Київ : Всесвіт, 2013. 1112 с.
18. Cappelletti M. The „Mighty Problem“ in Judicial Review and the Contribution of Comparative Analysis. Legal Issues of Eur. Integration. 1979. № 1. P. 409.
19. Майданик Р.А. Науково-практичний коментар до ст.3 Цивільного кодексу України. Системи інформаційно-правового забезпечення ЛІГА:ЗАКОН, файл КК000873.LHT.
20. Погрібний С.О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України : Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2009. 455 с.
21. Бервено С.М. Проблеми договірного права України : Монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 392 с.

Krntsilenko V. Historical and legal characteristics of the formation of the principle of reasonableness in administrative and procedural legal relations

It is determined that the historical and legal excursion to the times of antiquity and Ancient Rome testifies to the formation at that time of such an essence of the principle of reasonableness as a principle of social relations, which is determined by the requirements of: rationality of the norm; justification of the norm; justice of the norm. It is emphasized that the spread of the ideas of the Christian church, which was inherent in the construction of the legal systems of European countries, was reflected in the development of ideas about establishing the essence of the principle of reasonableness as a regulator of social legal relations. It is emphasized that during the existence of the church state, which is characteristic of the Middle Ages, it was determined that the law comes from the will of God, and therefore requires only his approval, and does not allow its interpretation independently. It is concluded that a person in the Middle Ages could not think rationally, but had to obey exclusively the will of God. It is emphasized that the implementation of the principle of understanding depends on the implementation of objective and subjective characteristics, and depends on the extent of the person's capacity to act. It is determined that in the subjective content the principle of reasonableness is reflected as a criterion for assessing the ability of a person to realize the existing social value of relations, the conditions for their implementation. It is found that the objectification of the principle of reasonableness occurs through its ability to characterize a particular social phenomenon, which is a certain criterion for the appropriateness of taking certain measures of influence and interaction. The implementation of the principle of reasonableness is therefore limited by the principle of inadmissibility of abuse of rights. It is emphasized that the principle of reasonableness is implemented at each stage of legal relations in general, and in particular – administrative and procedural relations.

Key words: *historical and legal characteristics, regulatory and legal regulation, principle, reasonableness, administrative and procedural relations, public administration.*